

με και το απόγευμα βγήκαν και οι τρεις μπατζανάκηδες στο καφενείο. Όλος ο κόσμος έλεγε: «Τυχερές ήταν, δίχως προίκες και πανδρεύτηκαν όλες μικρές και πήραν και καλά παιδιά. Η μάνα τους θα ξεκουραστεί κι αυτή, τώρα που θα παντρευτούν». Αυτά έχουν στα χωριά, λέμε τι κάνει ο ένας και τι κάνει ο άλλος. Τέλος πάντων, όταν βράδιασε έφυγαν στο χωριό τους, ενθουσιασμένοι ήμαστε όλοι. Το πρωί –ακόμη κοιμούμαστε– ακούμε την πόρτα να χτυπά. Πετάχτηκε ο Χαράλαμπος να δει ποιος είναι. Βλέπει ένα παιδί από τη Μυτιλήνη, του λέει: «Χαράλαμπε, σας έφερα ένα νέο πολύ δυσάρεστο, πέθανε ο πατέρας σου και πλήρωσαν να έρθω να σε ειδοποιήσω να πας γρήγορα». Εκείνος χλώμιασε χωρίς να βγάλει απάντηση. Εγώ άρχισα να κλαίω. Εκείνος ψιθύρισε μόνος του: «Αχ, πατερούλη μου, με φίλησες και με είπες πως θα πεθάνεις, μα δεν το πίστεψα, δεν φαινόσουν, πατέρα μου· αν το 'ξερα, θα ήμουνα στο πλευρό σου». Ντύθηκε και έφυγε. Εγώ δεν πήγα γιατί είχα το παιδί. Πήγε εκεί, έγινε η κηδεία, έπεσε απάνω στον πατέρα του και έκλαιγε σαν παιδί. Δεν μπορούσαν να τον πάρουν από πάνω του. Κάθισε δυο μέρες και γύρισε έπειτα στο σπίτι. Ήταν χάλια. Πολύ λυπήθηκε για τον πατέρα του. Ο ένας, ο άλλος τον έλεγαν: «Όλοι εκεί θα πάμε, γέρος ήταν, ξεκουράστηκε, μην κάνεις έτσι». Και έτσι το πήρε απόφαση.

Όταν πέρασαν είκοσι δύο μέρες μετά τον θάνατο του πατέρα του, η μητέρα μου και η αδελφή μου η μεγάλη βάλανε πλύση για να πλύνουν του γάμου τα ρούχα. Ήτανε Τετάρτη και ο γάμος ήτανε να γίνει την Κυριακή, λοιπόν σηκώθηκα κι εγώ να πάγω να τις βοηθήσω. Πήρα και λίγα ρούχα να τα πλύνω. Πήρε και ο Χαράλαμπος την κορούλα μας στην αγκαλιά του και κατεβήκαμε στο πηγάδι. Ήταν εξοχή, πολύ όμορφα. Καθίσαμε εκεί. Πότε τραγουδούσαμε, πότε λέγαμε αστεία. Το ίδιο και ο Χαράλαμπος. Είχε την κορούλα του στην αγκαλιά του και την τραγουδούσε και πολλές φορές πείραζε την μητέρα μου και την αδελφή μου. Τους έλεγε: «Εγώ δεν θέλω να πλύνει η γυναικούλα μου, θέλω να κάθεται κοντά μου, να μου κάνει παρέα. Να 'ρθει η κουμπαρούλα μου να πλύνει που θα γίνει νύφη». Και γελούσαμε. Αχ! τι ευτυχία, τι χαρά

να τον ακούς. Έπειτα μας λέει: «Θα πάω να σας φέρω κουκιά να φάμε με τις ελιές και με το τυρί». Ήταν η εποχή, τα φρέσκα κουκιά, και τα αγαπούσα εγώ πολύ. Πήγε και μας τα έφερε, μα εκείνος δεν κάθισε να φάει, μόνο μας είπε: «Εγώ θα πάω στο σπίτι να πλαγιάσω λίγο γιατί πονεί το κεφάλι μου και έπειτα θα 'ρθω πάλι». Και εμείς τον είπαμε: «Πήγαινε να ησυχάσεις λίγο και να πάρεις και μια ασπιρίνη να σε περάσει». Έφυγε λοιπόν. Πέρασαν δυο τρεις ώρες, δεν φάνηκε. Εμείς σχεδόν τελειώναμε το πλύσιμο, είχαμε όμως πολλή δουλειά ακόμη, ρούχα να μαζέψουμε και λοιπά. Εγώ τους είπα: «Πρέπει να φύγω στο σπίτι, γιατί ο Χαράλαμπος δεν φάνηκε και δεν μ' αρέσει, μήπως πονεί ακόμη το κεφάλι του». Η μητέρα μου και η αδελφή μου με ένα στόμα με είπαν: «Βέβαια πρέπει να φύγεις, να πας να δεις τον άντρα σου και να κάνεις το φαγητό σου με την ώρα σου, πριν σκοτεινιάσει». Πήρα το παιδί μου και έφυγα. Πήγα στο σπίτι και είδα να έχει κλειστά. Τότες φώναξα και μες στον ύπνο του με άκουσε και πετάχτηκε τρομαγμένος. Ανοίγει το παράθυρο και με ρωτά, τρέμοντας η φωνή του: «Τι έχεις, Τασούλα μου; τι έπαθες; φώναζες πολλή ώρα; Αχ, σηκώνεις το παιδί εσύ και το έφερες». Του λέγω: «Δεν έχω τίποτα, κοιμόσουν και φώναξα να με ανοίξεις. Και το παιδί γιατί να μην το σηκώσω; Δεν ήμουν και τόσο μακριά». Εκείνος επέμενε και με έλεγε: «Έπρεπε να το αφήσεις να πάγω να το πάρω εγώ». Δεν μπορώ να σας πω τι αδυναμία είχε επάνω μου. Είχε ένα φόβο, τον κυρίευε, πως κάτι θα πάθω. Τέλος τού λέγω: «Άφησέ με, μωρό μου, να σε ρωτήσω, σε πέρασε το κεφάλι σου που σε πονούσε, εγώ ανέβηκα για σένα νωρίς». Τότε ήρθε και με φίλησε και φίλησε και την κόρη του και με λέει: «Δεν με πέρασε ακόμα, με φαίνεται πως είναι νευρικό. Μη στενοχωριέσαι, θα με περάσει». Έπειτα βγήκε και πήγε να δει αν τελειωσαν, να τους βοηθήσει να ανεβάσουν τα ρούχα. Τα ανέβασαν στο σπίτι και τους είπε: «Καληνύχτα, και η ώρα η καλή να γίνει ο γάμος». Έπειτα ήρθε στο σπίτι, συζητήσαμε λίγο και έπειτα έβαλα τραπέζι να φάμε. Έφαγε δυο μπουκιές και σταμάτησε. Του λέγω: «Γιατί δεν τρως και σταμάτησες γρήγορα;» Μου λέει: «Δεν έχω όρεξη να φάω, κοπέ-

λα μου, εσύ να φας γιατί είσαι κουρασμένη». Εγώ στεναχωρήθηκα πολύ γιατί τον είδα πολύ χλωμό, ούτε να φάγω ήθελα ούτε να πιω. Σήκωσα το τραπέζι και ετοίμασα να πλαγιάσομε. Κοιμηθήκαμε καλά. Το πρωί τον ρωτώ: «Πώς είσαι;» Μου λέγει: «Δεν είμαι καλά και θα μείνω πλαγιασμένος, να με τρίψετε, να πάρετε βεντούζες, να δούμε τι θα γίνει». Του λέγω: «Καλύτερα να φέρομε γιατρό να σε δει». Μου λέει: «Με μια μέρα που αδιαθέτησα θα φέρομε γιατρό; Ας περάσει και η σημερινή μέρα, και θα ιδούμε αύριο πώς θα είμαι. Πάντως εσύ να μη στεναχωριέσαι. Βλέπεις το γείτονά μας πόσες μέρες είναι άρρωστος, και δεν φέραν γιατρό. Εμείς γιατί να βιαστούμε;» Τέλος, η μέρα βράδιασε όχι και πολύ δυσάρεστη και εγώ έκανα ό,τι μπορούσα. Ήλθαν οι δικοί μου, η αδελφή μου, τον πήραν βεντούζες, τον τρίψανε. Κάθισαν, συζήτησαν, είπαν διάφορα αστεία. Τον έλεγαν: «Βάλε τα καλά σου, αύριο να είσαι καλά γιατί σε δυο μέρες θα γίνει ο γάμος και θα πάμε να χορέψομε». Λέει εκείνος: «Βέβαια, μια βδομάδα θα έχω τη μουσική της κουμπαρούλας μου το γάμο. Μόνο ο Θεός βοηθός, ας λυπηθεί τη γυναικούλα μου και την Ευστρατούλα μου, να γίνω γρήγορα καλά». Εγώ ήμουν κάτω, αλλά το άκουσα και μ' έπιασε μια τρεμούλα, ένας φόβος και γρήγορα ανέβηκα απάνω και τον ρωτώ: «Τι έχεις, Χαράλαμπέ μου, μήπως αισθάνεσαι τον εαυτό σου βαριά; Αχ, σε άκουσα και δεν έφερα γιατρό και τώρα είναι νύχτα και δεν επιτρέπεται να βγούμε μακριά». Μου λέγει: «Μην κάνεις έτσι, εγώ δεν έχω τίποτα». Με μάλωναν και οι άλλοι και με είπαν: «Με μια μέρα ο άνθρωπος ήθελε να φέρει γιατρό;»

Μας είπανε καληνύχτα και φύγανε. Εγώ του έδωκα γάλα να πει με το ζόρι, γιατί δεν είχε όρεξη καθόλου. Είχε και λίγο πυρετό. Του λέγω: «Θα κοιμηθώ στο ντιβάνι, για να μη σε στεναχωρήσω». Μου λέγει: «Αδύνατο, αν κοιμηθείς μακριά μου, τότες θα με στενοχωρήσεις. Λοιπόν, έλα να κοιμηθείς στη θέση σου». Τέλος, κοιμηθήκαμε. Στη μία ξύπνησα, σαστισμένη, μου φάνηκε πως βρισκόμουν μέσα σε ένα φούρνο. Ο Χαράλαμπος καιόταν από τον πυρετό. Σηκώθηκα αμέσως και τον ρώτησα αν θέλει να του βρέξω το κεφάλι του. Μου λέει: «Ναι, Τασούλα μου, κάθισε

κοντά μου να με βρέχεις με κρύο νερό, ίσως με δροσίσεις. Μην φύγεις λεπτό από κοντά μου». Μου έδινε και θάρρος, πως δεν είχε τίποτα, μιάμιση ώρα τον έβρεχα. Έπειτα με είπε να σταματήσω να κοιμηθεί λιγάκι. Μου είπε να κοιμηθώ κι εγώ, μα δεν μπορούσα να κοιμηθώ. Μου λέγει: «Όταν κοιμηθείς θα κοιμηθώ κι εγώ, ειδάλλως δεν θα κοιμηθώ». Τότες πλάγιασα κοντά του. Σε μισή ώρα τον πήρε ο ύπνος πολύ ήσυχα, τότες κι εγώ κοιμήθηκα. Βλέπω λοιπόν στον ύπνο μου πως βρέθηκα σε μιας φίλης μου σπίτι και κατέβαινα να φύγω. Στην πόρτα που έβγαινα, με σταμάτησε μια γύφτισσα, και με είπε: «Κάνε σταυρό στο χαρτί μου, να δω τη μοίρα σου». Της λέγω: «Δεν θέλω να δεις τη μοίρα μου, δεν είσαι Θεός». «Πρέπει να δω τη μοίρα σου, να σε πω τι θα γίνει ο άνδρας σου που αρρώστησε». Εγώ λοιπόν, από τη λύπη μου και από την αγωνία που είχα, της λέγω: «Ρίξε τα χαρτιά σου και πες μου τι θα γίνει ο άνδρας μου». Μου λέγει: «Βάλε το χέρι σου και χώρισε το χαρτί». Εγώ χώρισα. Μου λέει: «Μια μέρα είναι που αρρώστησε, μα δεν θα περάσουν πολλές και θα μπει μέσα στο χώμα, θα πεθάνει ό,τι και αν του κάνετε». Εγώ άρχισα να κλαίγω και να φωνάζω: «Στρίγγλα, παλιογυναίκα, να πεθάνεις εσύ, όχι ο Χαράλαμπος μου». Και έκλαιγα μέσα στον ύπνο μου. Με άκουσε ο Χαράλαμπος και με ξύπνησε. Μου λέγει: «Τι έχεις κοπέλα μου; πώς κλαίς μες στον ύπνο σου; τι όνειρο είδες;» Εγώ τόσο τρομαγμένη ξύπνησα, που δεν ήξερα τι να του πω να μην τον λυπήσω. Του λέγω: «Να τι έβλεπα στον ύπνο μου, είδα και με έδειρες». Μου λέγει: «Αυτό είδες Τασίτσα μου, τέλος, εγώ σε άκουσα τι έλεγες, ο Θεός βοηθός. Και εγώ είδα ένα όνειρο, Τασούλα μου, είδα τον Άγιο Χαράλαμπο, έσφαξα ένα βόδι και πλημμύρισα στο αίμα. Κάτι πολύ σπουδαίο θα ακουστεί στον κόσμο». Εγώ να τον παρηγορήσω τον χάιδενα και του έλεγα: «Είναι πολύ καλά τα όνειρα που είδαμε». Εκείνος μου είπε με σβησμένη φωνή: «Τα όνειρα σημαίνουν πως η μοίρα θα μας χωρίσει γρήγορα». Κόντευε να ξημερώσει και ο πυρετός πλήθαινε. Του λέγω: «Πρέπει να σηκωθώ πια γιατί ξημέρωσε». Μου λέγει: «Ναι, σήκω σιγά σιγά και ετοιμάσου όμορφα σα νύφη, γιατί θα πάμε για τη Χώρα». Του λέγω: «Θα

πάμε στο γιατρό;» «Ναι, Τασούλα, όσο μπορούμε πιο γρήγορα. Αχ, δεν σε άκουσα από την πρώτη στιγμή να ερχόταν ο γιατρός. Τέλος, ετοιμάσου γρήγορα». Του λέγω: «Είμαι έτοιμη. Τι θέλεις;» «Να τρέξεις να φωνάξεις τον Χρήστο γρήγορα, να του πω κάτι». Τρέχω και τον φωνάζω. Μόλις φθάσαμε στο σπίτι, φώναξε ο Χαράλαμπος: «Χρήστο, ήρθες, έλα γρήγορα να σε πω». «Ήρθα, μπατζανάκη μου. Τι θέλεις;» «Άκου, Χρήστο· με ήρθε εσωτερική αιμορραγία και δεν είμαι καλά, τα μάτια μου κοιτάζουν θαμπά, τρέξε να τηλεγραφήσεις να 'ρθει γιατρός. Και ώσπου να έρθει ο γιατρός, να μην χάνει καιρό να ανεβαίνει μέχρι εδώ, εμείς πρέπει να κατεβούμε στο Γιαλό. Λοιπόν κοίτα γρήγορα να έβρεις ένα ζώο, να κάνω καβάλα, να κατεβούμε γρήγορα. Το παιδί θα το κρατώ εγώ στην αγκαλιά μου να μην κουραστεί η κοπέλα μου τόσο δρόμο». Ο Χρήστος έφυγε και εγώ του έδωκα τα ρούχα του να ντυθεί. Του λέγω: «Να σε βοηθήσω να ντυθείς, αγόρι μου;» Μου λέγει: «Έννοια σου, Τασούλα μου, εγώ θα ντυθώ μόνος μου. Εσύ ετοίμασε κάτι ρούχα να πάρουμε, γιατί μπορεί να μας χρειαστούν». Ήρθε και ο Χρήστος και έφερε το ζώο στο σπίτι, ανέβηκε επάνω και λέγει: «Χαράλαμπε, να σε βοηθήσω να κατεβείς τη σκάλα;» «Όχι δα, Χρήστο, μέχρι εκεί να μη μπορώ να κατεβώ τη σκάλα, θα κατεβώ μόνος μου. Πρέπει να νικήσω το Χάρο και όχι να με νικήσει». Εγώ άρχισα να κλαίγω, γιατί είδα που οι δυνάμεις του ήταν κομμένες. Γύρισε και με κοίταξε με ψεύτικο χαμόγελο και με λέει: «Μην κλαις, γυναικούλα μου, και δεν αφήνω το Χάρο να με πάρει». «Εγώ λέω να μη δίνεις σημασία στις γυναίκες γιατί είναι δειλές, Χαράλαμπε». Στάθηκε στον καθρέφτη, χτενίστηκε, έβαλε το καπέλο του και λέγει: «Τώρα να φύγουμε». Κατέβηκε σιγά σιγά τη σκάλα, έκανε καβάλα και προχωρήσαμε. Γύρισε και κοίταξε δεξιά κι αριστερά με βουρκωμένα μάτια και δεν είπε τίποτα. Λέξη δεν έβγαλε από το στόμα του, ούτε για το παιδί ρωτούσε ούτε για μένα. Η δύναμής του κόπηκε ολωσδιόλου. Ο Χρήστος του έδινε κουράγιο: «Χαράλαμπε, πώς δεν μιλάς; Άκου η Ευστρατούλα σου σε φωνάζει». «Αχ, δεν μπορώ». «Σαν εσένα παλικάρι και απελπίζεσαι;»

Αυτή τη στιγμή, λιποθύμησε και φώναξε: «Χρήστο, η Τασίτσα μου, πού είναι να 'ρθει κοντά μου;» Εγώ έτρεξα γιατί ήμουν μακριά, σήκωνα το παιδί, και από τη λύπη μου που τον έβλεπα σ' αυτά τα χάλια που έγινε για δυο μέρες, τρέμαν τα πόδια μου και δεν μπορούσα να περπατήσω. Και διάφοροι που δούλευαν στο δρόμο, τρέχαν και ρωτούσαν τι έπαθε έτσι αξαφνικά, και μένα δεν με πρόσεχαν που ήμουν πιο μακριά και έλεγαν: «Κρίμα το παλικάρι, τον έφαγαν οι Γερμανοί, δεν είναι για ζωή, θα πεθάνει». Εγώ που τα άκουγα να λεν έτσι κοντογονάτιζα και έπεφτα κάτω με το παιδί στην αγκαλιά μου. Και πάλι έλεγα: «Παναγία μου, δώσε μου κουράγιο να φθάσομε στο χωριό να προλάβει ο γιατρός, ίσως τον γλιτώσομε». Επιτέλους φθάσαμε στο χωριό, πήγαμε στο σπίτι, πήραν είδηση οι αδελφές μου, η μανούλα μου, η γειτονιά. Όλοι στο σπίτι ετοίμαζαν τα νυφικά, τα άφησαν όλα, γιατί έτρεχε σχεδόν όλο το χωριό και ρωτούσε τι έπαθε αξαφνικά. Τέλος ο γιατρός δεν είχε έρθει ακόμη. Εκείνος ξάπλωσε και μέσα σε μια ώρα συνήλθε και ήταν μια χαρά στο κέφι του, μας μιλούσε με τα γέλια και με ευχαρίστηση. Αυτό βάσταξε μισή ώρα. Έπειτα άρχισε μεγάλη ανησυχία πάλι. Αυτή τη στιγμή ήρθε ο γαμπρός μου, ο αρραβωνιασμένος, και είδε που δεν είχε έρθει ο γιατρός ακόμα και φώναξε: «Χαράλαμπε αδελφέ μου, κάνε κουράγιο, να, έρχεται ο γιατρός». Ο Χαράλαμπος δεν μιλούσε, μόνο απότομα, με φωνάζει, με μπερδεμένη φωνή. «Τασούλα μου, θα πεθάνω, γρήγορα τον παπά φώναξε να με μεταλάβει και ξαπλώσετέ με όπως βάζομε τους νεκρούς». Αυτή τη στιγμή έβαλα φωνές που είδα τον παπά που ήρθε. Το σπίτι ήταν γεμάτο κόσμος, ο γιατρός δεν είχε έρθει ακόμα. Ένας συγγενής μου με πήρε και μ' έβγαλε έξω. Τότε ο Χαράλαμπος τον είδε που με έβγαλε έξω και φώναξε: «Αφήστε τη γυναικούλα μου κοντά μου, τη θέλω να τη βλέπω μέχρι να κλείσω τα μάτια μου γιατί ακόμα δεν τη χάρηκα, θέλω και το παιδί μου». Εγώ πήγα κοντά του και τον χάιδευα, τον έλεγα πολλά μήπως τον μετατοπίσω από την κακιά την κρίση που τον έδερνε. Άδικα όμως, δεν μπορούσαμε να κάνομε τίποτα. Είχαν παγώσει τα πόδια του μέχρι τα γόνατα. Τέλος, πρόφθασε ο γιατρός. Έπε-

σα στα πόδια του και φώναξα: «Γιατρέ, σώσε μου τον άνδρα μου, λυπηθείτε τη νιότη του, γρήγορα ίσως τον γλιτώσουμε». Ο γιατρός με λέει: «Μη φοβάσαι, δεν έχει τίποτα». Και άρχισε να τον κάνει ενέσεις και τριψίματα και μας έλεγε: «Θα τον περάσει η κρίση και σε καμιά ώρα θα είναι καλά, υπομονή πρέπει να έχουμε, χρειάζεται και ησυχία μεγάλη, δεν πρέπει ν' ακούει κλάματα και φασαρία». Τότες και εγώ κάθισα δίπλα του με μεγάλη καρδιά και με μεγάλη υπομονή και περίμενα με αγωνία πότε θα γίνει καλύτερα και όλο ρωτούσα το γιατρό. Σαν πέρασαν δυο ώρες, άρχισε να συνέρχεται και να μας μιλεί πολύ καλά, και να μας λέγει τι λέγαμε και τι τον κάναμε. Όλα τα καταλάβαινε. Τέλος, έφυγε ο γιατρός και μας είπε να μη φοβηθούμε όταν δούμε πολύ πυρετό. «Εγώ το πρωί θα είμαι εδώ, θα τον δίνετε γάλα και πορτοκαλάδα». Εμείς λοιπόν κάθισαμε δίπλα του. Όλη νύχτα κοιμήθηκε ήσυχα. Στη μια τα μεσάνυχτα ξύπνησε και μας είδε δίπλα του και είπε με συγκινητική φωνή: «Γιατί δεν πλαγιάσατε να ξεκουραστείτε, εγώ είμαι καλά, κάντε με τη χάρη να κοιμηθείτε, άλλως θα στεναχωρηθώ πολύ». Πήγαν λοιπόν και κοιμήθηκαν. Εγώ του έδωσα λίγο γάλα και ήπιε. Έπειτα με λέγει: «Πλάγιασε, Τασούλα μου, να κοιμηθείς». Μα εγώ είχα ύπνο; Αλλά για να του κάνω την καρδιά του, ξάπλωσα κοντά του και εκείνος ενθουσιασμένος που ήμουν κοντά του και όλο μού έλεγε λόγια ευχάριστα. Εγώ όμως σε λίγο έκανα πως κοιμήθηκα για να τον κάνω να μην μιλεί ίσως κοιμηθεί. Είδε πως κοιμήθηκα και έτσι κοιμήθηκε κι εκείνος. Εγώ όμως πού με άφηνε η αγωνία να κοιμηθώ! Καθόμουν κοντά του και τον έβλεπα. Δεν πέρασε σχεδόν μια ώρα και βλέπω το προσωπάκι του να γίνει σαν το βελούδο το κόκκινο από τον πυρετό, και άρχισε να παραμιλά μέσα στον ύπνο του. Σηκωθήκαμε και κάθισαμε κοντά του. Ξύπνησε και φώναξε: «Τασούλα μου, βρέξε με γιατί καίομαι». Άρχισα να τον βρέχω και ως το πρωί αυτό γινόταν. Ζήτησε να ουρήσει και τα ούρα του ήταν όλα αίμα. Η αιμορραγία είχε πληθύνει. Ξημέρωσε και βλέπαμε πάλι τους δρόμους πότε θα φανεί ο γιατρός. Τέλος ήρθε, άρχισε πάλι ενέσεις και γιατρικά να κόψει την αιμορραγία, και μας έδινε θάρρος, πως δεν

έχει τίποτα και πως σε λίγες μέρες θα είναι καλά. «Μόνο ένα θα σας πω και να με ακούσετε. Σήμερα είναι Κυριακή, πρέπει αν φροντίσετε με τι μέσον να τον πάτε στο νοσοκομείο, να είναι σε πολλοί γιατροί και θα τον περιποιηθούν καλύτερα, θα πηγαίνω και εγώ». Εμείς δεν το δεχτήκαμε. Και πάλι μας είπε πως «το δικό μου το συμφέρον είναι να καθίσει εδώ, αλλά δεν είμαι τέτοιος άνθρωπος, πλεονέχτης. Εγώ θέλω να σώσουμε τον άνθρωπο και σκεφτείτε να με πείτε να έλθω αύριο, ή να σας περιμένω στο σπίτι να περάσετε». Τότε εμείς πλανευτήκαμε και αποφασίσαμε να τον πάμε στη Χώρα για να τον σώσουμε. Ερώτησα τότε τον Χαράλαμπο μου αν θέλει να πάμε. Και τότε μίλησε με ταπείνωση. «Ακούσετε, γυναικούλα μου, εγώ δεν θέλω να πάμε γιατί θα πεθάνω και δεν θέλω να με τυραννούν πια, δεν αντέχω, και ο γιατρός να μην ξανάρθει». Τον παρακάλεσα και εγώ και του είπα πως «πρέπει να πάμε να σε κοιτάξουν και άλλοι γιατροί. Είσαι παλικάρι, δεν πρέπει να απογοητεύεσαι τόσο γρήγορα». Με κοίταξε με λύπη και μου είπε: «Ναι, γυναικούλα μου, να πάμε, αλλά εγώ δεν μπορώ στιγμή χωρίς εσένα. Πρέπει να καθίσεις μαζί μου και τότες να φύγομε αύριο. Ετοιμάσετε ό,τι πρέπει και να είναι έτοιμα αύριο». Εγώ τον έδωσα θάρρος και τον είπα: «Θα είμαι κοντά σου». Αυτή την ώρα που συζητούσαμε ήρθε και το παιδί μας, η Ευστρατούλα μας, και κρατούσε ένα πετειναράκι και φώναζε: «Μπαμπά, ένα πουλάκι». Και πολεμούσε να καθίσει στα πόδια του να παίξει, και δεν το άφηνα. Μα εκείνος με παρακάλεσε να τ' αφήσω να καθίσει στα πόδια του και το χάιδευε.

Φροντίσανε και βρήκαν ένα μικρό κάρο, να έλθει πρωί. Αυτό ήταν το μέσον για να φύγομε γιατί, ξέρετε, δεν υπήρχε συγκοινωνία. Τέλος πέρασε τρεις ώρες καλά. Τώρα από τις τέσσερες άρχισε να βαραίνει πολύ και με έλεγε: «Τασούλα μου, σε θέλω κοντά μου να καθίσεις, θέλω το παιδί μας, να φέρουν κοντά μου και όλους τους συγγενείς μου. Να φωνάξετε γρήγορα και την αδελφή μου. Θέλω να τους δω όλους, γιατί θα πεθάνω, το ξέρω. Όλοι οι γιατροί του κόσμου να με δούνε, δεν έχω ζωή. Δεν ακούτε και το τραγούδι τι λέει; *Στου Χάρου τις λαβωματιές βοτάνια δεν χωρούνε, ούτε για-*

τροί γιατρεύουνε, κανέναν δε βοηθούνε». Εμείς κάναμε υπομονή να μην τον στεναχωρέσουμε, μα τώρα δεν αντέχομε. Τα λυπηρά του λόγια μάς ξέσκισαν την καρδιά μας. Αρχίσαμε να κλαίμε απαρηγόρητα. Έφθασε η αδελφή του και όλοι οι δικοί του τον παρηγορούσαν. Μα εκείνος δεν παρηγοριόταν. Παρόλα τα χάλια που είχε, κρατούσε το χέρι μου. Κάπου κάπου με έλεγε: «Πλάγιασε, Τασούλα μου, να ξεκουραστείς λίγο, θα με κάνεις καλοσύνη, να, ξάπλωσε κοντά μου και η αδελφή μου θα με βρέχει. Έλα κοιμήσου». Ξάπλωσα κι εγώ δίπλα του. Ήταν μεσάνυχτα. Δεν πέρασε πολλή ώρα και κοιμήθηκα. Κοιμόμουνα τρεις ώρες και, τις ώρες που κοιμόμουνα, απέξω απ' το παράθυρο ούρλιαζε ένας σκύλος και η γειτονιά σηκώθηκε στο πόδι, τόσο άγρια φώναζε. Εγώ δεν πήρα είδηση, ούτε και μου είπαν τίποτα που ξύπνησα.

Η ώρα ήταν τρεις, που σηκώθηκα. Κοιμόταν ο Χαράλαμπος μου. Έπιασα το κεφάλι του, δεν είχε πυρετό. Με έπιασε μια αγωνία, καθώς τον έβλεπα να κοιμάται σαν πεθαμένος. Έβαλα το χέρι μου στην καρδιά του και έβλεπα αν χτυπά. Περίμενα πώς θα ξυπνήσει και τι θα μου πει. Ξύπνησε στις πέντε, πολύ ήσυχος και πολύ καλά. Μας είδε όλους κοντά του και χαμογέλασε και μας λέει: «Όταν γίνω καλά θα δείτε τι θυσίες θα κάνω για σας που είδα την αγάπη σας. Τώρα, γυναικούλα μου, τι θα κάνουμε; αποφασίσατε να πάμε στη Χώρα;» «Ναι», του λέω, «θα πάμε. Γιατί, Χαράλαμπέ μου, εσύ δεν θέλεις να πάμε μέσα σε τόσοι γιατροί να σε κοιτάξουν;» «Εγώ δεν το πολυθέλω, αλλά αφού το θέλεις εσύ, να πάμε να δούμε τι θα γίνει».

Ήπιε με πολλή όρεξη το γάλα του, έπειτα ετοιμαστήκαμε να φύγομε. Δεν είχε όμως τη δύναμη να περπατήσει. Όταν φθάσαμε στο κάρο, πήγαν να τον βοηθήσουν να ανεβεί, μα δεν το δέχτηκε. Τους είπε: «Πρέπει να ανεβώ μόνος μου». Με μεγάλη δυσκολία ανέβηκε, είχαμε βάλει στρώμα και ξάπλωσε. Εγώ κάθισα στα πόδια του και κρατούσα μια μεγάλη ομπρέλα για τον ήλιο και έτσι κάναμε το σταυρό μας και φύγαμε. Ο Χρήστος και το παιδί που είχε το κάρο περπατούσαν όλο το δρόμο, κρατούσαν το ζώο και πηγαίναμε πολύ σιγά. Πηγαίναμε πολύ καλά. Μας έλεγε κάπου

κάπου κανένα αστείο ο Χαράλαμπος. Βρήκαμε το γιατρό στο δρόμο, μας έδωσε κουράγιο πως θα γίνει καλά, σε καμιά εβδομάδα. Όταν πλησιάζαμε το μπλόκο άρχισε να βαρύνει και να παραμιλά, να μας λέει: «Τώρα δε θα μας αφήσουν οι Γερμανοί να περάσουμε». Είχαν κόψει το δρόμο. Καθίσαμε λιγάκι και έπειτα τους παρακαλέσαμε να μας αφήσουν να περάσουμε. Ήρθαν κοίταξαν τον αστενή και αμέσως μας επέτρεψαν και περάσαμε.

Καμιά φορά, φθάσαμε στο Νοσοκομείο. Ήρθαν τον πήραν με το φορείο και τον βάλαν πρόχειρα εκεί στον αντρέ, και περιμέναμε να έρθει ο γιατρός. Περιμέναμε, περιμέναμε και πού να φανεί κανένας. Πέρασε μια ώρα. Ο Χαράλαμπος δεν μας γνώριζε πια. Είχε 40 πυρετό και εμείς καθόμαστε κοντά του απελπισμένοι. Λέγαμε τον περάσαμε από τους Γερμανούς που δεν επέτρεπαν και δω θα τον χάσουμε, ώσπου να γίνει η γνώμη τους να τον κοιτάξουν οι γιατροί.

Όλος ο κόσμος που περνούσε καθόταν και τον κοίταζε. Κοίταζαν τη λεβεντιά του απάνω στο φορείο και κλαίγαν. Το πρόσωπό του ήταν σαν ένα τριαντάφυλλο. Ήταν οι τελευταίες ομορφιές για το Χάρο.

Εγώ άρχισα να φωνάζω: «Δε θα 'ρθει κανένας γιατρός; Τι θα γίνει;» Με τα πολλά ήρθαν, τον ανέβασαν απάνω στο θάλαμο, τον βάλαν στο κρεβάτι, τον εξέτασαν και έφυγαν. Σε δέκα λεπτά, ήρθε ένας άλλος γιατρός τον εξέτασε και γρήγορα διέταξε να τον πάνε στο παράρτημα. Χωρίς να καθίσει με υπομονή να εξετάσει τι έχει. Έκανε πολύ κακή διάγνωση, τον πήρε στο λαιμό του. Εγώ, εκεί που περίμενα με αγωνία τι θα πούνε, βλέπω τον βάζουν στο φορείο και τρέχουν. Παίρνω και εγώ τα πράματα στα χέρια μου και φωνάζω: «Πού τον πάτε; Τι έχει, γιατρέ μου; Πέστε μου να ξέρω». Μα δεν με απάντησε. Έχασα και πού τον πήγαν και ρωτούσα σαν μια τρελή. Δεν ήξερα από πού να κατέβω. Επιτέλους με πήρε μια αδελφή και πήγαμε έξω στο παράρτημα. Τον είχαν ξαπλωμένο εκεί χωρίς να βλέπω καμιά κίνηση για θεραπεία. Μ'έκλεισαν μέσα μόνη μου και καθόμουν και τον έβρεχα, μα εκείνος δε με ένιωθε πως ήμουν κοντά του. Για μια στιγμή άνοιξε τα

μάτια του, με κοίταξε χωρίς να βγάλει λέξη. Με είχαν πει να του δώσω γάλα και πορτοκαλάδα. Μα αδύνατο ν' ανοίξει το στόμα του. Σκεπτόμουνά όλη μέρα τι να κάνω και μετάνιωνα που έφυγα από το χωριό και ήρθα εδώ για καλύτερα μα ήταν χειρότερα.

Στις 4 η ώρα ήρθε η νοσοκόμα και με ρώτησε τι κάνει. Τότε της λέω: «Έφερα τον άνθρωπο εδώ για να τον γλιτώσω, βράδιασε και κανένας δεν ήρθε». Εκείνη με απάντησε πως «θα έλθουν αύριο». Της λέγω: «Την νύχτα θα είσαστε μαζί μου;» «Όχι», μου λέγει. Αυτή την ώρα ήρθε ένας γιατρός. Με λέγει: «Θα μείνεις;» Του λέω: «Μάλιστα, γιατρέ, και ήθελα να σας παρακαλέσω τι θα γίνει ο άρρωστος; Δεν είδα καμιά περιποίηση για τον ασθενή». Και ξέσπασα σε κλάματα. Τότε με λέγει: «Μην κλαις, ησύχασε, κυρία μου, θα τον περιποιηθούμε. Να, αυτή τη στιγμή έλαβα γράμμα από το γιατρό σας. Είναι πολύ βαριά, ταραχτηκε και από το δρόμο και έτσι πρέπει να ησυχάσει απόψε και αύριο θα τον εξετάσομε». «Μόνον εσύ να τον προσέχεις να μην πάει στο παράθυρο. Σε λίγο θα ξυπνήσει».

Αυτά μου είπε και έφυγε. Τότες μου είπε η νοσοκόμα: «Να πας στη Διευθύντρια να πεις πως θα μείνεις και ό,τι άλλο θέλεις, γιατί βραδιάζει». Κατέβηκα λοιπόν και πήγα στη Διευθύντρια. Αυτή την ώρα τηλεφωνούσε. Άκουσα να λέει «γρήγορα να προφθάσει να τον κοινωνήσει, είναι πολύ βαριά» και διέκοψε. Με ρωτά: «Τι θέλεις;» Της λέγω: «Είμαι η γυναίκα του Χατζηδημητρίου, θα μείνω κοντά του και ήρθα να σας το πω και να σας παρακαλέσω να με στείλετε μια νοσοκόμα και όσα λεπτά μου ζητήσετε θα σας τα δώσω». Μου λέει όχι, απότομα: «Δεν επιτρέπεται κανένας, και εσένα μεγάλη σου χάρη που σε αφήνομε». Τέλος την ευχαρίστησα και έφυγα γρήγορα. Μόλις άνοιξα την πόρτα, να και ο παπάς. Μόλις τον είδα σταμάτησε η αναπνοή μου, πέρασε σα μια σφαίρα μέσα στο μυαλό μου πως θα πεθάνει και γι' αυτό μου λένε πως θα τον κοιτάζουν αύριο οι γιατροί. Δεν μου λένε την αλήθεια. Στάθηκα κοντά του όπως μια τρελή. Τον κοινωνήσε και έφυγε. Η νοσοκόμα μου έδωσε θάρρος και μου είπε: «Τώρα εγώ θα φύγω και εσύ να προσέξεις να μη σηκωθεί και πάει στο παράθυρο, και

όταν σε ζητήσει κάτι, να κρατάς τα χέρια του καλά και να του το δώσεις». Εγώ την παρακάλεσα να καθίσει λίγο, για να πάω πάλι στη Διευθύντρια. Μου είπε: «Καλά, πήγαινε». Την ώρα που πήγαινα, ερχόταν η πεθερά μου και μ' έφερε φαΐ να φάω και να ρωτήσει αν θέλω να μείνει μαζί μου. Της λέγω: «Περίμενέ με και θα έλθω να σε πω».

Πήγα λοιπόν, αγαπητοί μου φίλοι και συγγενείς, έπεσα στα γόνατά της και με κλάματα και να την παρακαλώ να επιτρέψει να μείνει η πεθερά μου και να της λέγω πως πρώτη φορά βλέπω άρρωστο, και όχι άρρωστο, ετοιμοθάνατο. Πολλά της είπα, μα εκείνη δεν άλλαζε γνώμη, μόνο με είπε τελευταία: «Κανένας δεν θα μείνει, ούτε και εσύ, σου λέγω δεν επιτρέπεται. Διαταγή από τους Γερμανούς». Τότες φοβήθηκα μη βγάλουν κι εμένα. Της λέγω: «Δεν θέλω κανέναν, θα μείνω μόνη μου, μόνο θέλω να ανάψω το κανδηλάκι, για να βλέπω, να μην είμαι σκοτεινά». Μου λέει: «Όχι, δεν επιτρέπεται». Τι ήθελα να κάνω; Της είπα καληνύχτα και έφυγα με την καρδιά θλιμμένη. Πήγα στην πεθερά μου και της λέγω: «Να πηγαίνεις γιατί δεν επιτρέπεται να μείνεις, θα μείνω μόνη μου». Έφυγε η καημένη, πήγα και εγώ απάνω. Με καληνύχτισε η νοσοκόμα, έκλεισε την πόρτα και έφυγε. Είχα και παρηγοριά ακόμη, που άκουγα κίνηση. Όταν όμως ησύχασαν όλοι και δεν άκουγα τίποτα και δεν έβλεπα, μόνο στα κουτουρού έβαζα το χέρι μου στο μέτωπο και στην καρδιά του. Κοίταζα αν χτυπούσε ακόμα. Εβλεπα πως χτυπούσε και έπαιρνα κουράγιο.

Μου φαινόταν πως ήμουνα στον Άδη. Να μην έχω ούτε φως ούτε παρηγοριά. Δεν αισθανόμουν τον εαυτό μου καλά, αισθανόμουν πως θα πέσω κάτω. Πήγα στο παράθυρο να με χτυπήσει αέρας. Ακούω να φωνάζει: «Νερό θέλω, γυναικούλα μου, έλα, πού είσαι;» Του λέγω: «Να, κοντά σου είμαι». «Δεν σε βλέπω, είναι σκοτεινά, Τασούλα μου». «Δεν πειράζει, Χαράλαμπε. Κοίτα έξω το φεγγαράκι θα μας φωτίσει λιγάκι, μόνο εσύ να γίνεις καλά». «Ναι, καλά είμαι, γυναικούλα μου· έλα, καθισε κοντά μου». «Εγώ είμαι κοντά σου, μόνο να με κάνεις τη χάρη να πιεις λίγο γάλα». Με μεγάλη δυσκολία του έδωσα λίγο. Και σκοτεινά, άσ'τα πώς το έδω-

σα. Έπειτα πάλι βυθίστηκε, ήρθαν μεσάνυχτα και με φαινόταν πολύ άγρια. Τα μάτια μου δεν σταματούσαν, πήγαινα από πάνω του και του μιλούσα, μα εκείνος δεν με απαντούσε. Τον χάιδευα και έλεγα: «Άνοιξε το στόμα σου και μίλησέ με να με παρηγορήσεις». Μόνο ακούγω την πόρτα να χτυπά. Τρόμαξα, ρωτώ ποιος είναι, άνοιξε τότες και μπήκε μέσα ένας Γερμανός. Με είδε έτσι ταραγμένη και με ρώτησε, ήξερε ελληνικά. Του είπα: «Είναι άδρας μου και είναι βαριά». Τότες άναψε το ηλεκτρικό και τον κοίταξε, τον χάδεψε και είπε: «Είναι παλίκaros, θα γίνει καλά. Αύριο θα φέρω δικό μου γιατρό να τον κοιτάξει. Κάνε κουράγιο». Αυτά είπε και έφυγε, έκλεισε την πόρτα μου καλά. Μείναμε πάλι σκοτεινά.

Τώρα κάθισα κοντά του. Τρεις ώρες δεν πήρα βήμα. Τον παρακολουθούσα αν χτυπάνε οι σφυγμοί του και έτσι παρηγοριόμουνα. Η κάθε μία ώρα που περνούσε με φαινόταν χρόνος. Στις τρεις και τέταρτο, άκουσα να διασκεδάζουν και να τραγουδούνε. Βγήκα στο παράθυρο και κοίταξα πού είναι αυτή η διασκέδαση, ενώ δεν ηπέτρεπαν τίποτε, ούτε και στους ετοιμοθάνατους φως, πώς τέτοια φασαρία; Κοιτάζω, λοιπόν, ήτανε στο Κισταμπό η διασκέδασις. Ήταν οι Γερμανοί με κάτι δικές μας. Τέτοιες πρόδωσαν πολύ κόσμο και σκότωσαν. Έφυγα από το παράθυρο γιατί συγχύστηκα, πήγα κοντά του και κάθισα και έβλεπα πότε να ξημερώσει, ήμουνα σαν τρελή. Στα ξημερώματα, εκεί που τον χάιδευα, ξύπνησε και με κοίταξε χωρίς να με μιλήσει. Εγώ χάιδευα τα χέρια του. Έξαφνα τaráχτηκε, τότες τρόμαξα. Το αισθάνθηκε και μου είπε: «Τρόμαξες, Τασούλα μου; γιατί με φοβάσαι; Είμαι καλά». «Όχι, δεν φοβήθηκα, με φάνηκε πως χτύπησε η πόρτα. Τι θα φοβηθώ;» Κάθισα κοντά του, πήρα θάρρος γιατί με μιλούσε.

Εντωμεταξύ ξημέρωσε, του έδωσα λίγο γάλα, έπειτα με μεγάλη δυσκολία διόρθωσα το κρεβάτι του και περίμενα να έρθουν οι γιατροί. Ήλθε η νοσοκόμα να τον κοιτάξει τι κάνει. Σε λίγο ήλθαν οι γιατροί. Ήταν και ένας, τον κοίταξαν και μου είπε: «Εσείς, κυρία μου, πρέπει να φύγετε και θα έλθει μια αδελφή μόνιμη μέχρι να γίνει καλά, χρειάζεται μεγάλη ησυχία». Τότες τους παρακάλεσα να μένω την ημέρα και να φεύγω το βράδυ. «Αδύνατο»,

μου λένε, «αν θέλεις να γίνει καλά ο άνδρας σου, πρέπει να μη σε βλέπει και ενοχλείται. Αν θέλεις το καλό του, ετοιμάσου να φύγεις και να έρχεσαι κάθε μέρα να σας λέμε τι κάνει. Ίσως σε δυο μέρες να είναι καλύτερα και τότες βλέπομε».

Τι ήθελα να κάνω; Σηκώθηκα να τον χαιρετήσω να φύγω. Τότες με λέει πολύ λυπηρά: «Δεν θέλω να φύγεις, γιατί αν φύγεις θα τρελαθώ, πρέπει να μείνεις γιατί θα πεθάνω, το ξέρω, και θέλω από το χέρι σου ένα ποτήρι νερό τελευταία». Εγώ προσπάθησα να τον κατασυχάσω. Και πάλι φώναξε: «Πάρε με να φύγομε στο σπίτι μας, πάρε με, μη φεύγεις». Πήγε η αδελφή και τον χάδευε και τον έλεγε: «Θα καθίσομε μαζί να δείτε τι ωραία θα περάσομε, θα γίνεις καλά και θα φύγεις με τη γυναίκα σου, εγώ σ' αγαπώ πιο πολύ από τη γυναίκα σου, κάνεις σαν παιδί, όλοι οι άρρωστοι μένουν με τις αδελφές. Κι εσύ πρέπει να κάνεις υπομονή να γίνεις καλά. Η γυναίκα σου το απόγευμα, κάθε μέρα, θα είναι εδώ». Τέλος εγώ έφυγα. Τι ήθελα να κάνω που λαχταρούσα να γίνει καλά.

Στη μία άκρη ήταν το νοσοκομείο και στην άλλη άκρη ήταν το σπίτι που έμενα εγώ. Στις 10 το πρωί πήγαινα να μάθω πώς πέρασε τη νύχτα, στις 12 έφευγα, στις τέσσερις γύριζα να μάθω τι κάνει. Αυτό γινόταν τέσσερις μέρες, χωρίς να με επιτρέψουν να πάγω να τον δω. Στις τέσσερις μέρες, δεν βάσταξα και άρχισα να παραπονιέμαι και να φωνάζω: «Έρχομαι και ξαναέρχομαι, αγαπητέ μου Χαράλαμπε, μα δεν με αφήνουν να έλθω απάνω να σε δω». Το άκουσε εκείνος όμως και άρχισε να φωνάζει με λυγμούς: «Έλα απάνω, γυναικούλα μου, μια στιγμή να σε δω». Με κλάματα φώναζε. Μετάνιωσα και προσπάθησα να τον κατασυχάσω, πήγα για πέντε λεπτά κρυφά και έφυγα. Μα τι νύχτα πέρασα. Τέλος ξημέρωσε. Σηκώθηκα, ετοιμάστηκα και τράβηξα στο νοσοκομείο. Περίμενα απέξω. Ήρθε η ώρα και μπήκα μέσα. Κάθισα κάτω και ήλθε η νοσοκόμα και ρώτησα πώς πέρασε. Μου είπε: «Πολύ καλά και φαντάζομαι πως θα σας επιτρέψουν να έλθετε απάνω». Σε μισή ώρα ήλθε και ο γιατρός, τον εξέτασε και έπειτα φώναξε: «Είσαστε ελεύτερη να πάτε στον άνδρα σας, και θα φάει γιαούρτι σήμερα». Εγώ πέταξα από τη χαρά μου. Ανέβηκα τρε-

χάτη και πήγα. Κάθισα όλη την ημέρα μαζί του. Ήταν ευχαριστημένος που με έβλεπε κοντά του. Βράδιασε όμως και έπρεπε να φύγω. Τον φίλησα και τον είπα: «Αύριο θα έλθω πρωί πρωί». Τον χαιρέτησα και έφυγα με χαρά που ήταν πολύ καλά. Το πρωί πάλι πήγα να καθίσω, περάσαμε πολύ όμορφα. Το απόγευμα με λέει: «Θέλω, γυναικούλα μου, να μου φέρεις γιαούρτι, μα να 'ναι αγνό και βαροπλήρωσέ το, γιατί τούτο το γιαούρτι που μου φέρνουν δεν μπορώ να το φάγω». Του είπα: «Έννοια σου, το πρωί θα σου το φέρω». Τον φίλησα και έφυγα. Πήγα αμέσως και παρήγγειλα γιαούρτι, και από τη χαρά μου, παρήγγειλα μία τρακόσα, νόμιζα πως άνοιξε η όρεξή του και θα φάει πολύ.

Τέλος ξημέρωσε πάλι. Πήγα πρωί πρωί στο Νοσοκομείο. Μόλις έφτασα, άνοιγαν την πόρτα. Κάθισα λίγο απέξω να περάσει η ώρα και έβλεπα το παράθυρό του. Σε λίγο μπήκα μέσα κρυφά και ρώτησα πώς πέρασε ο Χαράλαμπος και μου είπε η αδελφή: «Καλά, δόξα τω Θεώ. Τώρα θα έλθει ο γιατρός, σε μισή ώρα». Κρύφτηκα να ακούσω τι θα πει ο γιατρός, γιατί μου φαινόταν πως δεν με έλεγαν την αλήθεια. Ανέβηκαν τρεις γιατροί, τον κοίταξαν, και άκουσα να λένε πως «δεν έχει τίποτα, με θερμοφόρες ζεστές θα φύγει το πρήξιμο». Τότες πήρα κουράγιο και βγήκα αμέσως. Βρέθηκα μπροστά τους την ώρα που φεύγαν και τους ρώτησα. Μου είπαν πως δεν έχει τίποτα και να μη φοβάμαι, θα του περάσει γρήγορα. Αυτά μου είπαν. Τότες πήρα με χαρά το γιαούρτι και πήγα απάνω να του δώσω να φάει. Τον ρώτησα τι κάνει. Δεν σας γράφω λεπτομέρειες, γιατί δεν έχω τη δύναμη πια. Πήρε μεγάλη χαρά για το γιαούρτι, γιατί ήταν πολύ καλό, αλλά το όλον που έφαγε ήταν τρεις κουταλιές του γλυκού και με βουρκωμένα μάτια μου είπε πως δεν μπορούσε να φάει άλλο. Περάσαμε μαζί όλη την ημέρα, πολύ όμορφα. Κάπου κάπου μου έλεγε: «Πάρε με, Τασούλα μου, να φύγομε πια από δω, δεν ξέρω τι με φοβίζει και δεν θέλω να καθίσω». Δεν ήξερα τι κακό μάς περίμενε και του έλεγα: «Την άλλη εβδομάδα θα φύγομε». Τον καληνύχτισα και έφυγα.

Όταν ξημέρωσε το πρωί και σηκώθηκα ήρθε και η μητέρα μου. Με ρωτούσε για τον άνδρα μου τι κάνει, κι εγώ ρωτούσα για το

παιδί μου, που είχα να το δω πολύ καιρό. Τέλος, σηκωθήκαμε και πήγαμε στο νοσοκομείο και καθίσαμε όλο το πρωί μαζί του. Ήταν πολύ ευχαριστημένος και πολύ καλά, μόνο λίγο πρήξιμο φαινόταν στο λαιμό του. Δεν είχα πάρει φόβο γι' αυτό το λίγο πρήξιμο. Είχα ρωτήσει και όλους τους γιατρούς και μου είπαν πως είναι πολύ καλά και να μη νοιάζομαι. Τους λέγω: «Μπορώ να πάω στο χωριό; Είσαστε βέβαιοι πως είναι καλά; Πρέπει να ξέρω να μη φύγω». Και μου απάντησαν: «Να πας με όλη σου την ησυχία στη δουλειά σου, είναι πολύ καλά και όταν γυρίσετε θα είναι τελείως καλά».

Τον έβλεπα κι εγώ που ήταν καλά. Πήγα λοιπόν, κάθισα κοντά του και τον αρώτησα αν θέλει να πάγω στο χωριό για δυο μέρες και με απάντησε: «Με μεγάλη ευχαρίστηση, γυναικούλα μου, να πας να δεις και το παιδί μας τι γίνεται». Τότες τον αρώτησα: «Θέλεις να φέρω το παιδί όταν έλθω να το δεις –και το βράδυ θα το πάρει η μητέρα μου να φύγει;» «Ναι, ήθελα πολύ να το δω, μα να μην το φέρεις, γιατί θα ταλαιπωρηθείτε πολύ και είναι κρίμα και το παιδί μας μέσα στον ήλιο. Πηγαίνετε να φέρετε ό,τι χρειάζεται και όταν έλθεις, Τασούλα μου, με το καλό, να με πάρεις να φύγομε στο σπίτι μας». «Ναι, μανούλα μου», τον είπα, «θα φύγομε». Τον χαιρέτησε η μητέρα μου και έπειτα τον χαιρέτησα κι εγώ, τον χάρδεψα, τον φίλησα, τον έδωσα κουράγιο και εκείνος το ίδιο έκανε. Τελευταίως, πήρε το αριστερό μου χέρι, το χάιδευε θερμά και έπειτα το φίλησε και μου είπε: «Καλή σας στράτα, φίλησε την κορούλα μας, και δώσε ασπασμούς σε δικούς και σε ξένους». Τέλος βγήκαμε να φύγομε και πάλι φώναζε: «Τασούλα μου, γύρισε να σε ξαναδώ». Γύρισα πάλι, με γέλασε και τον χάρδευα και του έλεγα: «Θέλεις, Χαράλαμπέ μου, να μην πάγω στο χωριό;» «Θέλω να πας, μόνο ήθελα να σε ξαναδώ, λοιπόν καλή στράτα», πάλι με είπε. Και έφυγα. Άφησα την πεθερά μου να πηγαίνει δυο φορές την ημέρα να τον κοιτάζει και να του πηγαίνει ό,τι χρειάζεται.

Τέλος έφθασα στο χωριό, πολύ κουρασμένη, μα ο νους μου ήταν πίσω στον άνδρα μου. Έπρεπε και να φύγω να πάω στο άλλο χωριό. Εκεί ήταν η άλλη αδελφή μου και το σπίτι μου, εκεί ήταν και το παιδί μου. Όταν πλησίασα και με είδε το παιδί μου δεν

έτρεξε να έρθει κοντά μου που το φώναζα, μόνο με κοίταζε φοβισμένο και με μεγάλη λύπη. Εγώ το φίλησα, το χάιδεψα, μα το παιδάκι μου άργησε να συνέρθει και το βράδυ το πήρα κοντά μου να κοιμηθεί και τότες ρώτησε: «Πού είναι ο μπαμπάς; είναι, μαμά, ντα-ντα;» «Ναι, παιδάκι μου», το είπα, «είναι σε δουλειά και θα έρθει αύριο». Δεν ξαναμίλησε, καθόταν σιωπηλό και έπειτα κοιμήθηκε. Εγώ δεν μπόρεσα να κοιμηθώ, συλλογιζόμουνα εκείνον τι κάνει. Τέλος ξημέρωσε, σηκώθηκα να τελειώσω τις δουλειές μου, για να φύγω μια ώρα πιο γρήγορα. Μα του κάκου, οι δυνάμεις μου πλέον είχαν κοπεί. Το μεσημέρι αδιαθέτησα πιο πολύ που δεν μπορούσα να ρίξω βήμα και πλάγιασα. Είπα με το νου μου, ίσως αύριο να είμαι καλά να φύγω. Ξημέρωσε και πάλι, μα άδικα πάλι, δεν ήμουνα καλά. Με παρηγορούσαν οι δικοί μου και μ' έλεγαν πως μάθαν πως είναι καλά ο Χαράλαμπος. Και μ' έλεγαν πως πρέπει να μείνεις δυο τρεις μέρες να γίνεις καλά, να μην αρρωστήσεις και τον πικράνεις γιατί είναι κρίμα. Έμεινα τρεις μέρες στο Επάνω χωριό, έπειτα πήρα ό,τι χρειαζόμουνα και την μητέρα μου και κατέβηκα σιγά σιγά. Στο δρόμο βρήκα ένα γνωστό μας –ερχόταν από τη Μυτιλήνη– που έμενε κοντά στην πεθερά μου, και μόλις τον είδα έτρεξα και τον ερώτησα για τον άνδρα μου: πώς είναι; Και με είπε πως η πεθερά μου τον έλεγε πως είναι πολύ καλά. «Μόνο κοίτα τώρα να γίνεις εσύ καλά». Αυτά με είπε και έφυγε. Εγώ πήρα κουράγιο. Όταν πλησιάσαμε απέξω από το χωριό, βρήκα άλλονε και ερχόταν από τη Χώρα, τον ρώτησα αν ξέρει τίποτα για το Χαράλαμπο. Τότες μου είπε: «Παιδί μου, ο Θεός να λυπηθεί τη νιότη του, κρίμα η παλικάριά του». Εγώ κακόβαλα, άρχισα να κλαίω απαρηγόρητα. Προσπαθούσε αυτός να με παρηγορήσει. Εγώ γύρευα να φύγω αυτή την ώρα. Μα αδύνατο, έπρεπε να πάγω με τα πόδια μα η ώρα ήταν περασμένη. Το βράδυ ήρθε ο γαμπρός μου και μας είπε ειδήσεις πολύ καλές για το Χαράλαμπο. Μα εγώ το πίστευα και δεν το πίστευα. Τέλος αποφασίσαμε να φύγομε το πρωί.

Για μια στιγμή με πήρε ο ύπνος και τον είδα στο όνειρό μου. Είδα να είναι μέσα σ' ένα περιβόλι και να έχει ανοίξει δεξιά και

αριστερά ποταμάκια και να τρέχει το νερό να ποτίζει έναν πολύ δασωμένο κάμπο. Τότες φώναξα: «Τι κάνεις, Χαράλαμπέ μου, εδώ; Έγινες καλά που ήσουνα άρρωστος;» Τότες με απάντησε: «Ναι, χρυσή μου γυναικούλα, έγινα πια, για πάντα, μόνο εσένα περίμενα με αγωνία για να κόψομε αυτά τα νερά, που άδικα πια τρέχουν». Και με αυτά τα λόγια που έλεγε, ξύπνησα τρομαγμένη. Ακόμα ήταν πολύ πρωί. Ξύπνησα τη μητέρα μου και της λέγω: «Να φύγομε γιατί κακό όνειρο είδα». Η μητέρα μου έδινε κουράγιο, για να αντέξω στο δρόμο. Όταν ανοίξαμε την πόρτα να φύγομε, μια γειτόνισσα η κυρία Φωτού μάς πήρε είδηση και αμέσως μάς έδωσε καφέ και ήπιαμε. Ας είναι καλά, αυτός ο καφές μάς έδωσε κουράγιο.

Τέλος πήραμε το δρόμο και περπατούσαμε εξαντλημένες από την πίκρα: πώς θα τον βρούμε; –καλύτερα, χειρότερα, δεν ξέραμε. Σαν φθάσαμε στο μισό δρόμο, βρήκαμε κάποιον που ερχόταν από τη Χώρα, τον ρωτήσαμε αν ξέρει νέα για το Χαράλαμπο και μας είπε πως είναι καλά και «περιμένει να πάτε να βγει από το Νοσοκομείο και θα αρχίσετε τη δυνατή τροφή και θα αρχίσει να γίνεται μια χαρά. Ο νέος παίρνει γρήγορα απάνω του, μόνο εσείς κάνετε κουράγιο να μην αρρωστήσετε». Τόσα πολλά μάς είπε, που πετούσαμε στο δρόμο, δεν καταλαβαίναμε κούραση. Και όλο το δρόμο έλεγα στη μητέρα μου, τι δυναμωτικά θα του κάνω για να δυναμώσει γρήγορα.

Αυτά έλεγα και περπατούσαμε και δεν καταλάβαμε πότε φθάσαμε μέσα στη Χώρα. Τέτοια χαρά είχε μέσα η ψυχή μας, που ακούσαμε πως είναι καλά. Όταν φθάσαμε στην Απάνω Σκάλα, προχωρήσαμε για της πεθεράς μου το σπίτι να ακουμπήσομε ό,τι κρατούσαμε. Αυτή τη στιγμή περνούσε κάποια και μας είδε. Μας ρώτησε: «Εσείς είσαστε που έχετε το Χαράλαμπο στο νοσοκομείο;» «Ναι», της λέγω, «είναι καλά». Μου λέει: «Ποιος σ' το είπε πως είναι καλά; Εχτές το απόγεμα πέθανε». Σκεφθείτε λοιπόν τη θέση μας, αυτή τη στιγμή. Τρελάθηκα, πέταξα ό,τι κρατούσα στα χέρια μου και έτρεχα απάνω στο Νοσοκομείο. Για την μητέρα μου δεν μπορώ να σας πω. Το γαμπρό της να δει που τον έχασε ή

εμένα που ήμουνα τρελή. Δεν έδινα σημασία ό,τι και αν μ' έλεγαν. Έφθασα στο Νοσοκομείο, με φωνές και δαρμούς, έβλεπα το δωμάτιό του άδειο και εκείνον δεν το έβρισκα. Έπειτα με πήραν και μ' επήγαν στην Εκκλησία. Εκεί με τον έφεραν στο φέρετρο. Αυτή την ώρα με ήρθε πραγματική τρέλα. Έτρεξα και τον αγκάλιασα, τον έλεγα πολλά, μα δεν με απαντούσε, του κάκου! Πια ήταν αργά, δεν με καταλάβαινε πως ήμουνα δίπλα του. Αχ! τι αδικία. Παίζανε με τον καημό του και πήρε τέτοια πίκρα, τελευταία, που λαχταρούσε να δει το παιδί του και τη γυναίκα του. Με παίρνουνε από κοντά του. Δεν βαστούσαν ν' ακούν τα θλιβερά μου λόγια. Μα και εγώ σταμάτησα για μια στιγμή, δεν είχα πια τη δύναμη και έβλεπα που ήταν στολισμένος με δάφνη, γιατί δεν είχε εκεί άλλου είδους λουλούδια. Αχ, δεν μπορώ να σας γράψω λεπτομέρειες, δεν αντέχω.

Αχ, αχ, αχ, πολυαγαπημένε μου σύζυγε κι αξέχαστέ μου Χαράλαμπε. Αχ γιατί, γιατί, αχ, με την ίδια σπαθιά που σε χτύπησε ο Χάρος να μη με χτυπήσει και μένα; Γιατί η μοίρα μου να μην ακολουθήσει τη δικιά σου, σα ζούσαμε μαζί ποτέ δεν απεφάσιζα να σε δείξω την αγάπη μου. Και τώρα τα φιλιά του θανάτου σου ρούφηξαν τα ρόδινά σου μάγουλα. Κι εγώ παραδέρνομαι σε αγκαθένιο βάτο. Άλλοτε ήμουνα περήφανη σαν το παγόني μέσα στο περιβόλι της αγάπης και τώρα χωρισμένη από σένα κουλουριάζομαι σαν το φίδι που του κόψαν το κεφάλι. Μου πήρες το λογικό μου, την υπομονή μου, τη δύναμή μου και το νου μου.

22. Και πάλι αρχίζει το ταξίδι της πείνας

ΕΓΡΑΨΕ ΕΝΑΣ ΠΛΑΝΟΔΙΟΣ ΕΜΠΟΡΟΣ

8 ΜΑΡΤΙΟΥ είναι οι πρώτες μέρες που περνώ στο Τμήμα Μεταγωγών Πειραιώς. Απ' την πείνα και το ξύλο που έχω φάει από τους Γερμανούς είμαι σκελετωμένος. Πέρασα στο Τμήμα 15 μέρες αγωνίας και πείνας και δεν ξέρω ακόμα καλά πόσο θα κρατήσω στην πείνα. Καθημερινά τρώμε από μια κουταλιά πλιγούρι και παρακαλώ να μη σωθεί κι αυτό. 23 Απριλίου στις 6 το πρωί ανοίγει το κελί μου και με παίρνουν 4 Γερμανοί, με βάζουν σ' ένα ταξί και μου κολλά ο ένας που καθόταν δίπλα μου το πιστόλι του στο στήθος μου και χωρίς να μου μιλά ταξιδεύαμε μέσα στην Αθήνα. Μετά από μισής ώρας ταξίδι με το αυτοκίνητο σταματά το ταξί μπροστά σ' ένα μέγαρο. Κάτω απ' την απειλή των όπλων με βάζουν μέσα στο μέγαρο και με κλείνουν σ' ένα πειθαρχείο. Από κείνους που βρισκόντουσαν στο κρατητήριο συναδέλφους μαθαίνω πως εδώ ήτανε το Γερμανικό Στρατοδικείο. Κατά τις 9 η ώρα ανοίγει η πόρτα κι έρχεται κάποιος κύριος με πολιτικά φωνάζοντας τ' όνομά μου. Έμεινα με το στόμα ανοιχτό, τον ρώτησα τι θέλει και μου είπε πως είναι δικηγόρος, συγχρόνως μού προτείνει να τον βάλω να μιλήσει, ίσως και να μ' αθωώσει. Αμέσως του λέγω πως τον θέλω για δικηγόρο μου. Κι αμέσως μου λέει πως θέλει 60.000 δραχμές. Αυτό μου ήρθε σαν κεραυνός και του λέω: «Αν είχα 60.000 δραχμές θα τις έπαιρνα ψωμί». Κατά τις 10 η ώρα με βάλανε σε μια σάλα κι από τη διακόσμηση κατάλαβα πως ήταν η αίθουσα του Στρατοδικείου. Κάθισα σ' ένα σκαμνί και μετά πολλή ώρα συζήτηση κατάλαβα μόνο το «τσβάι γιάρ τσουντάους» κι αμέσως έβγαλα το συμπέρασμα πως με δικάσανε δυο χρόνια φυλακή, κι αυτό οφείλεται στο ότι κράτησα γερά στο ξύλο και δε μαρτύρησα. Στις 12 και μισή ακριβώς με βάζουν στο αυτοκίνητο και με παίρνουν στις φυλακές Αβέρωφ. Μόλις μπήκαμε κει μου πήραν τα στοιχεία και με οδή-

γησαν στο κελί μου. Εκεί με βάλανε χωρίς κουβέρτα, χωρίς στρώμα, μόνο με το τρελό σακάκι και το τρελό πανταλόνι· έμεινα επτά μέρες χωρίς να πλαγιάσω, καθιστός, γιατί αν ξάπλωνα ασφαλώς θα πέθαινα από πλευρίτη. Το μόνο καλό που είχα στις φυλακές Αβέρωφ ήταν που ερχόνταν ο Ερυθρός Σταυρός και μας έφερνε τρόφιμα. Ευτυχώς στις 30 του Απρίλη με μετέφεραν στα παραπήγματα και με βάλανε σε μια σάλα μαζί με 80 κρατουμένους. Ευτυχώς γιατί γνώρισα κάποιο φίλο μου, ο οποίος μου χορήγησε ρούχα και κοιμόμουν. Το όνομα του φίλου μου ήταν Ευάγγελος Ψυχογιός από τα Ταμπούρια του Πειραιά. Εις το Μεταγωγών είχα αναλάβει ως καθαριστής της σάλας κι έτσι κάθε Πέμπτη που είχε επισκεπτήριο με βοηθούσαν όλοι οι συγκρατούμενοί μου.

Στο μεταξύ ο κίνδυνος της πείνας πέρασε. Αυτό όμως δεν κράτησε και πολύ, γιατί ύστερα από ένα μήνα με μετέφεραν στο στρατόπεδο του Τατοΐου.

1η Μαΐου με στέλνουν στην 5η παράγκα του στρατοπέδου με μια κουβέρτα, χωρίς στρώμα και χωρίς τίποτε. Οι παράγκες είναι παλιές και οι κοριοί είναι κατά εκατομμύρια. Επειδή σκέπτομαι πως έρχεται καλοκαίρι αρχίζω να προετοιμάζω το σώμα μου για το χειμώνα, γιατί όπως πάνε τα πράγματα με μια κουβέρτα και με ένα σακάκι χωρίς πουκάμισο και φανέλα, με παντελόνι με χωρίς σώβρακο, ασφαλώς το χειμώνα θα υποφέρω. Έτσι αρχίζω από τα μέσα Μαΐου να κοιμάμαι τελείως γυμνός με μισή κουβέρτα από πάνω και μισή από κάτω. Τα βράδια που κοιμάμαι οι κοριοί πέφτουν απάνω μου σαν τα στούκας. Το πρωί σήκωμα για δουλειά στις 5, το συσσίτιο από λίγο καφέ στις 5 και μισή και μετά στη δουλειά. Εδώ είναι το μαρτύριο, δουλειά νηστικός με κλοτσιές και υποκοπανιές. Και για να λάβεις μια ιδέα το τι γίνεται στη δουλειά, σου λέω τρεις στίχους που χτυπάν σαν καμπάνες στο μυαλό μου:

*Πάνω κει στο παολάρι
δούλενα κασμά και φτιάρι,
έτρωγα κλοτσιά από μπότα
και καθόμουν σαν την κότα.*

4 Ιουνίου έρχεται ένας Ιταλός ονόματι Τουρίνος και με παίρνει για αγγαρεία σε μια αποθήκη τροφίμων ιταλική. Μόλις μπήκα μέσα, αμέσως σκέπτομαι πως σήμερα θα χορτάσω. Εντωμεταξύ αρχίζω να γεμίζω τις τσέπες μου σιτάρι, αλλά δεν αργεί να το πάρει χαμπάρι ο Τουρίνος και με αρχίζει στο ξύλο. Αφού έφαγα αρκετές του λέω: «Μερσί μποκού». Αυτό φαίνεται ότι τον έθιξε και με αρχίζει πιο πολύ στο ξύλο, όπου σηκώνεται και φεύγει αμέσως. Ξαναγεμίζω τις τσέπες μου σιτάρι και ξαναγίνομαι αντιληπτός από τον Τουρίνο και αρχίζει τρίτο ξυλοκόπημα. Και του λέω: «Εσύ θα με δέρνεις κι εγώ θα γεμίζω τις τσέπες μου σιτάρι». Για να μην τα πολυλογώ, εκείνη την ημέρα θα έφαγα και δέκα φορές ξύλο, μα τελικά έφυγα με τις τσέπες γεμάτες σιτάρι. Τρεις μήνες πέρασα στο Τατόι χωρίς να περάσει μια μέρα που να μη φάω ξύλο.

Μια μέρα αφού δούλεψα από τις 5 και μισή το πρωί σχόλασα στις 3 το απόγευμα και ήμουν όλο χαρά που αυτή τη μέρα δεν έφαγα ξύλο. Γυρνώντας στο στρατόπεδο με παρεκάλεσε κάποιος συγκρατούμενος Κλωνάρης, επειδή ήταν άρρωστος, να πήγαινα γι' αυτόν στην αγγαρεία. Αμέσως πήγα, οι αγγαρείες ήταν για μια ώρα. Όταν πέρασε η ώρα άρχισα να φωνάζω για να αντικατασταθώ. Αυτό φαίνεται πως στενοχώρησε το Γερμανό σκοπό και κατεβαίνει μέσα στο λάκκο και μ' αρχίζει στις βουρδουλιές. Όπως είχα βγάλει το σακάκι και ήμουν γδυτός μου γέμισε το στήθος μου και τις πλάτες μαύρες γραμμές με το μαστίγιο. Κι έτσι δεν πέρασε καμιά μέρα χωρίς να φάω ξύλο.

25 Αυγούστου στις 6 το πρωί μάς σήκωσαν κι άρχισαν να μας φωνάζουν τα ονόματά μας. Βάλαν στη γραμμή περί τους 240 συγκρατούμενους μου και υπό την απειλή του αυτόματου μας φέρανε στο σταθμό της Κηφισιάς και μας κλείδωσαν ανά 40 σε κάθε βαγόνι. Μετά 2 μέρες ταξίδι μάς κατεβάσανε στη γέφυρα της Παπαδιάς.

28 Αυγούστου βρίσκομαι στο Λιανοκλάδι μαζί με κάποιο φίλο μου, επώνυμον Ψαρρός, και μας ανάγκαζαν να ξεφορτώνουμε βαγόνια για να τα κάνομε «ακταρμάς». Εκεί εργαστήκαμε 4 μέρες αλλά την τρίτη ημέρα ο συνάδελφός μου Ψαρρός έπαθε αιμόπτυση λόγω των μεγάλων κακουχιών.

2 Σεπτεμβρίου μάς ξαναβάζουν μέσα στα βαγόνια, τα οποία ήταν χωρισμένα με συρματοπλέγματα ανά 25 άτομα και ξεκινάμε για άγνωστο διεύθυνση. Κάθε που ήθελα να βγω προς νερού μου με συνόδευε ένας Γερμανός και όπως καθόμουν για να κάνω την ανάγκη μου ο Γερμανός μου κόλλαγε το αυτόματο στο κεφάλι. Η στάση αυτή με έκανε που να μην μπορώ να κατουρήσω.

Ταξιδεύαμε συνεχώς με χωρίς συσσίτιο και χωρίς νερό. Το μόνο που μας δίνανε ήταν μια κονσέρβα του κιλού ανά 8 και μια κουραμάνα ανά 10. Λοιπόν κάθε 24 ώρες είχαμε στάση. Τις υπόλοιπες ώρες το έριχνα στην ξάπλα για να μην καταναλώνω βιταμίνες, κι αυτές τις ώρες η παραμικρή κίνηση έπρεπε να γίνει με το κουμπάσο. Ύστερ' από 10 μέρες ταξίδι μαθαίνω πως βρίσκομαι στο σταθμό του Βελιγραδίου και αυτό το έμαθα από έναν Γερμανό σκοπό που ήταν καλό παιδί και μου έδινε ό,τι κι αν του ζητούσα.

Κατά τις 15 Σεπτεμβρίου μάς κατεβάζουν στη Βιέννη και πάλιν υπό την απειλή των αυτομάτων και των λυκόσκυλων μας μεταφέρουν σε κάτι φυλακές, οι οποίες ήταν εξαιρετικές από πολυτέλεια και καθαριότητα. Μόλις μπήκαμε μέσα και καταλάβαινα πως με πλησίαζε ο Γερμανός φύλακας άρχισα να ξύνομαι με μανία μέχρι που έγινε αντιληπτό απ' τους Γερμαναράδες και αμέσως διέταξαν μπάνιο και αποτρίχωση. Μας ξύρισαν όλους μέχρι τα φρύδια. Σ' αυτή την ωραία φυλακή έμεινα 8 μέρες. Φαϊ καλό, ξάπλα και τίποτ' άλλο. Αλλά και πάλι μάς ξαναπαίρνουν οι Γερμανοί υπό την απειλή των όπλων και μας μεταφέρουν σ' ένα σταθμό της Βιέννης σε ειδική αμαξοστοιχία για κρατουμένους. Μεγάλα βαγόνια με μικρές καμπίνες και σε κάθε καμπίνα χωρούσαν τρεις μετά δυσκολίας. Και πάλι αρχίζει το ταξίδι της πείνας και το λέω έτσι, γιατί τρώγαμε κάθε 24 ώρες ενώ στις φυλακές τρώγαμε ταχτικά. Μετά το ταξίδι 48 ωρών φτάνομε σε έναν πολύ μεγάλο σταθμό, αλλά εκεί μας περίμεναν αστυφύλακες Γερμανοί, με τρόπους και ευγένειες, με βάλανε σ' ένα αυτοκίνητο ακριβώς όπως είναι αυτό του μπόγια που έχομε στην Αθήνα και μετά μισή ώρα με βάζουν σ' ένα πολυτελέστατο κρατητήριο. Εκεί μαθαίνω πως βρίσκομαι στο Μόναχο, την αγαπητή πόλη του Χίτλερ. Εδώ μεί-

ναμε δυο μέρες και τη μια με τιμωρήσανε επειδή τσακώθηκα με κάποιον Ολλανδό ρουφιάνο. Μετά μας μετέφεραν στην Κόμπλετς. Εδώ έμεινα 8 μέρες. Με βάλανε σε μια σάλα σαν στρατιωτική που την φρουρούσαν τα Ες Ες των Γερμανών. Μας υποχρέωναν κάθε που θα έμπαινε κανένας από τα Ες Ες μέσα στη σάλα να σηκωνόμαστε όρθιοι προσοχή. Μπορώ να πω ότι και 200 φορές τη μέρα θε να σηκωνόμαστε για να κάτσουμε προσοχή εμπρός από τα Ες Ες.

Μια μέρα ο καθαριστής της σάλας είχε ξεχάσει να γεμίσει το βαρέλι νερό, που το γεμίζαμε για την πυρκαγιά εν ώρα συναγερμού. Εάν το βρίσκανε τα Ες Ες ασφαλώς θα μας σκοτώνανε γιατί θα το θεωρούσανε σαμποτάζ. Έρχονται ξαφνικά τα Ες Ες και κάνουν επιθεώρηση μέσα στη σάλα και επειδή δεν είχε το βαρέλι νερό το κανονικό, μας υποχρέωσαν να γεμίσομε το βαρέλι με τις χούφτες μας από απόσταση 120 μέτρων. Περίπου 2 ώρες κουβαλάγαμε μα το βαρέλι πάντα άδειο ήταν, γιατί δεν ήταν δυνατό να γεμιστεί με τις χούφτες όσοι και να ήμαστε από τόση απόσταση.

1η Οκτωβρίου μας βάζουν σε ένα αυτοκίνητο και μας μεταφέρουν περίπου 800 χιλιόμετρα μακριά στην Φραγκφούρτη. Με βάλανε φυλακή μαζί με τρεις άλλους Έλληνες από την παρέα των 20 Ελλήνων κρατουμένων. Εμείς μόλις μπήκαμε μέσα στο κελί αρχίσαμε να γράφουμε στους τοίχους τα ονόματά μας και τον τρόπο μεταφοράς απ' το μέρος που μας είχανε πρωτοφυλακίσει. Δεν ξέρω πώς ο διάβολος ο Γερμανός φύλακας μπήκε μέσα στην κάμαρα κι έκανε κοντρόλ να δει αν είχαμε καθαρίσει καλά. Μόλις είδε τα γράμματα στον τοίχο μάς υποχρέωσε όλους να τα σβήσουμε με τη γλώσσα μας, όπως και τα σβήσαμε, μόνο που λίγο έλειψε να πνιγούμε. Στη φυλακή αυτή μείναμε 25 μέρες, μετά μας πήρανε τους 30 Έλληνες μαζί με 200 Γάλλους κρατουμένους και μας πήγανε στην Κολονία. Μόλις φτάσαμε στην Κολονία, ακόμη δεν προφτάσαμε να τακτοποιηθούμε και να πλαγιάσουμε, ακούμε τη σειρήνα να βαρεί συναγερμό. Ήταν ο πρώτος συναγερμός που μας βρήκε στην Κολονία. Μπορώ να πω ότι αυτός δεν ήταν συναγερμός μα ήταν η *Δευτέρα Παρουσία*. Χιλιάδες οι βόμ-

βες έπεφταν βροχή. Εγώ έλεγα ότι δεν ήταν τίποτες, όταν ξημέρωσε όμως που μας πήγαν αγγαρεία για να πάμε να ξεβουλώσομε τους δρόμους από τα ερείπια, τότες είδα με τα μάτια μου την καταστροφή. Επί μια ώρα ταξιδεύαμε με το αυτοκίνητο εντός της Κολονίας, καθ' όλην την διαδρομήν δεν υπήρχε σπίτι μα ούτε κοτέτσι χωρίς να έχει φάει μια μπόμπα. Παρ' όλες τις κακουχίες και τις ξελιγωμάρες αισθάνομαι χαρά και ανακούφιση βλέποντας τα ερείπια του 3ου Ράιχ και μονολογώ και λέω: «Θα πεθάνω κι εγώ μα και σεις, Γερμαναράδες, θα πεθάνετε από το κρύο, που είναι χειρότερο και από την πείνα».

Πέρασαν 10 μέρες. Μείναμε στην Κολονία και πάλι μας μετέφεραν 25 χιλιόμετρα μακριά στο Σίσμπουργς, 90 χιλιόμετρα από τα γαλλοβελγικά σύνορα. Θα πήγαμε πρωί κατά τις 9 η ώρα. Μας βάλανε στον προθάλαμο της φυλακής και μας πήρανε αυτά που φορούσαμε και μας δώσανε από παπούτσια μέχρι σώβρακο, εν γένει μας ντύσανε σαν στρατιώτες και μας έστειλαν σε ορισμένα κελιά της φυλακής. Η φυλακή μας είχε περί τα 500 κελιά. Εμένα μ' έστειλαν στο 116 μαζί με άλλους δυο Έλληνες, τον Αναστάσιο Συρίγο από τη Φρεαττύδα και τον Ματθαίο Πολίτη από τα Ταμπούρια. Από την άλλη μέρα με στείλανε αλλού. Εδώ ήταν κάπως καλά, αλλά οι Γερμανοί δεν έμεναν ευχαριστημένοι από τη δουλειά μου και αμέσως με έστειλαν στο συνεργείο «λας μετάλ» δηλαδή συνεργείο αεροπλάνων. Κι εδώ δεν έμεινα πολύ γιατί με στείλανε στο τρία Γ (Γ.Γ.Γ.). Εδώ εργαζόμαστε μια βδομάδα νύχτα και μια βδομάδα μέρα. Τη νύχτα πιάναμε δουλειά στις 7 το βράδυ και σταματάγαμε στις 12-1 και τρώγαμε. Επίσης σταματάγαμε στις 3 και μετά στις 6 το πρωί. Σε τούτη τη φυλακή έμεινα 18 μήνες. Όλα τα βράδια ψωμιά και τραπέζια έβλεπα στον ύπνο μου.

Κατά το Φεβρουάριο του '44 οι σύμμαχοι εβομβάρδισαν το ηλεκτρικό εργοστάσιο της Κολονίας που μας τροφοδοτούσε ρεύμα κι έτσι όλες οι μηχανές του συνεργείου μας έμειναν νεκρές. Από τότες μας κλείσανε στα κελιά και μας κόψανε το συσσίτιο κατά 50%. Από τότε άρχισε η πείνα και η φτώχεια. Εντωμεταξύ αρχίσανε τα αμερικανικά τηλεβόλα να ακούγονται από πολύ μα-

κριά από τα γαλλικά σύνορα. Ένα πρωί ακούω το φύλακα το Γερμανό να φωνάζει «κουμάτο φλιτόφ», δηλαδή εργασία για το νεκροταφείο, μα εγώ δεν καταλάβαινα τότες τι θα πει αυτή η κουβέντα. Πάντως κατάλαβα ότι είναι για δουλειά. Αμέσως χτύπησα την πόρτα και μου άνοιξε και βγήκα μαζί με 22 άνδρες, Γάλλους, Βέλγους, Ολλανδούς. Μας βάλανε στη σειρά, μας δώσανε από δυο φέτες ψωμί και αμέσως βγήκαμε στην πόλη. Είχα να δω πολίτες 18 μήνες, προπαντός έβλεπα γυναίκα και αμέσως εάν μπορούσα θα την έτρωγα με τα μάτια.

Αφού βάδισα μαζί με την παρέα περί την μισή ώρα, όπου ξαφνικά μας σταμάτησε μπρος σ' ένα νεκροταφείο και αφού ξεκουραστήκαμε επί πέντε λεπτά κάτω από την ψιλή βροχούλα του Φλεβάρη, μετά μας βάλανε μέσα στο νεκροταφείο. Εκείνο που είδαν τα μάτια μου δεν μπορώ να σας το περιγράψω. Μόλις μπήκαμε μέσα θα είδα κατά πρώτο περί τους 100 σκοτωμένους. Μόλις τους είδα με έπιασε ρίγος που δεν μπορώ να το περιγράψω, μα αυτό που είδα δεν ήταν τίποτες. Μόλις προχωρήσαμε προς το βάθος θα ήταν και περί τους 1.000 σκοτωμένοι. Ήταν βάσανο και τρόμος να το βλέπεις αυτό το μαρτύριο. Έπρεπε καθημερινά να θάβομε 80-100 κρατουμένους οι οποίοι είχαν πεθάνει από εξανθηματικό τύφο. Εντωμεταξύ οι Αμερικανοί έχουν κυκλώσει την πόλη που ήταν οι φυλακές. Από τι να προφυλαχτεί κανείς, από τις βόμβες των αεροπλάνων, των πυροβόλων ή από τις αρρώστιες που θέριζαν συνεχώς. Μόνο από τη φυλακή μας θα είχαμε ημερησίως υπέρ τους διακοσίους νεκρούς. Μια μέρα μάς φέρανε 120 νεκρούς και αφού τους στρώσαμε κάτω στο λάκκο, όπως είναι οι σαρδέλες που βάζομε στα βαρέλια, δεν τους τακτοποιήσαμε ακόμα και ακούω από πάνω μας αεροπλάνα να βουϊζουν. Είχα μάθει τα αεροπλάνα τόσο πολύ που και ραντάρ να ήμουν θα έκανα λάθος. Αμέσως λέω στο φύλακα ότι είναι αμερικανικά και μου απαντά «νιξ». Δεν πρόλαβε να αποτελειώσει τη φράση του και ακούω την πρώτη βόμβα να σφυρά πάνω απ' τα κεφάλια μας. Όλο το συνεργείο πέσαμε μέσα στο λάκκο με τους νεκρούς. Ευτυχώς η βόμβα έπεσε 100 μέτρα μακριά μέσα στο νεκροταφείο. Αφού τελείωσε κι αυτή η μέρα επιστρέ-

ψαμε στη φυλακή και από τότες έκανα τον άρρωστο γιατί δεν ήθελα να πάω στο νεκροταφείο. Παρέλειψα να σας πω, ότι με ένα τσιγάρο πέρναγε κανένας πλούσια εντός της φυλακής. Εγώ δεν καπνίζω και επομένως το τσιγάρο μου έσωσε τη ζωή. Και πάλι έρχεται ένας φύλακας και με παίρνει διά της βίας και μου λέει: «Του μόρικες έρπαντ ράις μπαν», δηλαδή για το συνεργείο κατασκευής σιδηροτροχιών. Εργάστηκα μέχρι που μας χτυπάγανε με τα μαστίγια και πάλι τα Ες Ες για να τελειώνω γρήγορα, και ομολογώ ότι μόνο σ' αυτό το συνεργείο βρέθηκα που Γερμανός με χτύπησε.

1η Απριλίου 1945 ακούγονται πλέον σε απόσταση 3-4 χιλιομέτρα τα αμερικανικά όπλα να μας πλησιάζουν, έχει ήδη καταληφθεί η Μπον, η Κολονία και η πόλη η δικιά μας είναι πια κυκλωμένη. Εντωμεταξύ η αγωνία τού αν θα ζήσω αυτές τις τελευταίες μέρες έχει έρθει στο κατακόρυφο. Χιλιάδες οι όλμοι, βόμβες, αεροπλάνα, όλα μάς κυκλώνουν και δεν ξέρω τι να κάνω κι έτσι το ρίχνω κι εγώ στην τύχη και ό,τι θέλει ας γίνει. Εντωμεταξύ βγήκε μια διάδοση των Ες Ες ότι θα χάσομε τον πόλεμο μα και τα «στουχτάους» δεν θα δούνε μια μέρα καλή. Και να που έρχονται τα Ες Ες και ζητάν από τον διευθυντή των φυλακών να τους παραδώσει όλους τους κρατουμένους ανεξαρτήτως εθνικότητας για να μας εκτελέσουνε. Σ' αυτό αντιστάθηκε ο διευθυντής λέγοντας: «Δεν δίνω κανένανε, εγώ είμαι διευθυντής των φυλακών, και αν θέλετε να τους πάρετε μόνο διά των όπλων θα τους πάρετε». Ίσως και να ήμασταν τυχεροί γιατί τα Ες Ες ξέσπασαν τη μανία τους στις φυλακές Κολονίας. Εκεί σκότωσαν 800 κρατουμένους, μαζί και τους Γερμανούς, τους φύλακες, αποκαλώντας τους προδότες του Βου Ράιχ. Αυτή η αγωνία κράτησε μέχρι στις 7 Απριλίου τα μεσάνυχτα, στις 7 προς τις 8 μπορώ να πω ότι κατά εκατομμύρια θα πέσανε οι βόμβες και οι όλμοι κι εγώ έλεγα: «Εάν απόψε δε με βρει καμιά βόμβα ποτές δε θα πεθάνω». Ξημέρωσε επιτέλους η 8η Απριλίου κι ακούω να έρχεται από κάτω από το παράθυρο της φυλακής ο φίλος μου Ματθαίος Πολίτης και μου λέει: «Ζαΐμη, οι Αμερικανοί κατέλαβαν την πόλη». Κι εγώ του λέω: «Αν δεν έρθουν να μας ανοίξουν, να τους δω με τα μάτια μου, δεν θα πιστέψω».

Μόλις έφυγε ο φίλος μου αρχίζω να συζητώ με τον άλλο φίλο μου, τον Ευάγελο Ψυχογιό, και του έλεγα: «Αν μπήκαν οι Αμερικάνοι στην πόλη μας, τότες σωθήκαμε». Εντωμεταξύ παρατήρησα ύποπτο θόρυβο μέσα στη φυλακή. Ανοίγανε τα κελιά όσα ήταν κλειδωμένα και τα άφηναν μόνο με το συρτάκι το μικρό. Αφού άνοιξαν σχεδόν όλα τα κελιά πέρασαν κι από το δικό μας κελί και δεν το άνοιξαν. Αμέσως άρχισαν να μου μπαίνουν ψύλλοι στη μύτη. Γιατί άραγε να μην ανοίξουν και το δικό μας το κελί; Και αμέσως ξεσηκώνω και τον άλλο Έλληνα που μέναμε μαζί και του λέω ότι πρέπει ν' αγριέψουμε λίγο και από συμφώνου παίρνουμε από ένα σκαμνί στα χέρια και αρχίζουμε να τα βαράμε πάνω στην πόρτα. Η πόρτα απέξω ήταν ξύλινη, περί τους πέντε πόντους από μέσα είχανε λαμαρίνα, δηλαδή πολύ γερές, μα με τα σκαμνιά επιδιώκαμε μόνο πάταγο, πράγμα που το πετύχαμε. Τα χτυπήματα ήταν τόσο γερά που αντιλαλούσε η φυλακή. Δεν πέρασε ούτε ένα λεπτό και έρχεται τροχάδην ένας Βέλγος και μου λέει: «Βασιετελός;» –δηλαδή: τι συμβαίνει; Και του λέω επί λέξει ελληνικά: «Της μάνας σου το μουνί». Εντωμεταξύ μου είχε φέρει κι ένα Γερμανό φύλακα κοντά του για να φοβηθούμε, μα αυτοί δεν ξέρανε ότι εμείς το είχαμε μάθει πως μπήκανε οι Αμερικανοί μέσα στην πόλη μας. Αφού αλληλοβριστήκαμε με τα λίγα γερμανικά που ξέρω, μας κατάφεραν να μας βάλουν ξανά μέσα στο κελί με την εκατέρωθεν υπόσχεση ούτε μεις φασαρίες μα ούτε κείνοι κλείδωμα.

Την ίδια μέρα το απόγευμα βλέπω από μακριά να έρχεται το πρώτο άγημα από Πολωνοαμερικανούς και να μπαίνει απ' την κεντρική πόρτα της φυλακής και ν' αφοπλίζει τους Γερμανούς που είχαν το θάρρος να κρατάνε ακόμα τα όπλα τους. Το τι έγινε αυτή τη στιγμή δεν μπορώ να σας περιγράψω. Το μόνο που ξέρω είναι ότι εκείνη την ώρα άκουσα σπασίματα παραθύρων και φωνές. Αμέσως κι εγώ αρχίζω να σπάζω ό,τι μπορούσα και ό,τι εσπάζετο μέσα στο κλειδωμένο κελί μου. Την ίδια ώρα έρχεται ο Βέλγος και μου ανοίγει το κελί και μου λέει: «Ζαϊμ φέρτιχ γκρίχ». Κι εγώ του λέω: «Άντε φύγε, ρουφιάνε». Από τη στιγμή εκείνη ήμαστε ελεύθεροι και το μυαλό μου τρέχει στις Γερμανίδες και στο

φίλο μου τον Εμίλ. Ο Εμίλ ήταν Γάλλος συγκρατούμενος και αμέσως είπα μόνος μου: Αφού είμαι ζωντανός καλά θα ήταν να το δοκιμάσομε κι αυτό το πράγμα και κάτι άλλο.

Πριν μπουν οι Αμερικανοί, μέσα στις φυλακές είχε γίνει κίνημα και περί τους 20 κρατούμενοι έκαναν στάση και πήραν τα όπλα των Γερμανών. Μεταξύ των 20 ήταν κι ένας Έλληνας, ο Πολίτης, αυτός που ήρθε έξω από το παράθυρο και μου φώναζε ότι μπήκαν οι Αμερικανοί. Μόλις μπήκε ο διοικητής ο Αμερικανός μέσα στη φυλακή, έμαθε ότι 20 είχαν κάμει αυτό το πραξικόπημα, αμέσως τους ανεγνώρισε και τους ανέθεσε να διευθύνουν τη φυλακή, δηλαδή συσσίτιο και διάφορες διανομές. Εντωμεταξύ απαγορευόταν να βγει κανείς έξω, εκτός από τον αυλόγυρο της φυλακής γιατί υπήρχε καραντίνα λόγω του τύφου. Οι Αμερικανοί μάς ανέθεσαν να εργαζόμαστε αν θέλομε μαζί τους εθελοντικά και όλοι αρχίσαμε να κάνουμε διάφορες εργασίες. Εγώ είχα αναλάβει όλες τις γερμανικές κούρσες που υπήρχαν εντός της περιφέρειας της φυλακής και έκανα άστρα με τα γράμματα *ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ*. Δεν πρόλαβα να εργαστώ αρκετές μέρες, οπότε ένα πρωί άρχισα να έχω πυρετό και να σφυρίζουν τ' αυτιά μου. Δεν έχασα καιρό και ειδοποίησα τον επίταχτο Γερμανό γιατρό, ο οποίος μετά δυο ημέρες μου είπε ότι είχα συμπτώματα τύφου. Μόλις άκουσα «τύφο» την ώρα που πήγε να φύγει ο γιατρός, τον φώναξα και του πρόσφερα ένα πακέτο τσιγάρα από κείνα που μας είχαν δώσει οι Αμερικανοί. Τα τσιγάρα που έδωσα στο γιατρό είχαν αξία για να περάσει μια οικογένεια μια βδομάδα πλούσια, γιατί τα τσιγάρα ήταν πανάκριβα. Ένα μεροκάματο καλού τεχνίτη στη Γερμανία είχε 10 μάρκα κι ένα τσιγάρο 12 μάρκα. Μόλις ο γιατρός πήρε τα τσιγάρα, με ρώτησε τι θέλω για να με εξυπηρετήσει και του ζητώ να με στείλει στο νοσοκομείο το ταχύτερο και ότι θα του έδινα και άλλα τσιγάρα. Την άλλη μέρα το πρωί έρχεται ένα φορείο και με βάζουν επάνω και με τραβάνε για το νοσοκομείο. Μετά πέντε λεπτά ευρισκόμουν στην είσοδο του νοσοκομείου και ήμουν όλος χαρά γιατί θα γλίτωνα πια στα σίγουρα από τον τύφο.

Με βάλανε στο νοσοκομείο και προτού ακόμα μου χορηγή-

σούν κρεβάτι έρχεται ένας νοσοκόμος και όπως ήμουνα πάνω το φορείο μού έκανε μπάνιο και μετά με πετάζανε σ' ένα κρεβάτι από βουλιαχτό και σε πολύ καθαρά ρούχα. Τώρα φαντασθείτε τη χαρά, από την κακουχία να βρίσκομαι τώρα στα μαλακά και να με τριγυρίζουν κάργα νοσοκόμες, τις οποίες παρ' όλη την αρρώστια μου τις έβλεπα σαν μπακλαβάδες. Μετά παρέλευση τεσσάρων ημερών έπεσα σε αφασία. Αφού οι Έλληνες με περίμεναν από ώρα σε ώρα, αρχίζουν να με περιμένουν για θάνατο, αλλά και πάλι γλίτωσα. Έμεινα στο νοσοκομείο ενάμισι μήνα, μετά μας μετέφεραν στο χωριό Νοϊκίρχες. Από τώρα αρχίζει για μένα η ευτυχία. Στο Νοϊκίρχες μάς βάλανε σ' ένα πολυτελέστατο σπίτι από το οποίο είχαμε στην υπηρεσία μας αναγκαστικά τα ωραιότερα κορίτσια του χωριού αυτού.

Στο Νοϊκίρχες γνωρίστηκα με μια Γερμανίδα ονόματι Ελίζαμπετ. Μ' αυτή την κοπέλα έζησα μαζί περί τους πέντε μήνες.

Ο ΚΟΙΝΟΣ ΛΟΓΟΣ τ. Α'
ΑΝΑΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΜΑΡΤΙΟ 2005
ΣΕ 500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ

Αρ. εκτ. 1181

Ο κοινός λόγος αίσθημα και μετάδοση άμεση, πράξη συνηθισμένη, τέλεια: γεμίζεις ένα ποτήρι νερό, πίνεις ή προσφέρεις, περνά το λεωφορείο, σταματά, μπαίνεις. Έτσι απλά, τέλεια, θυμάσαι ιστορίες, περιστατικά, μεγάλα, μικρά και παραμικρά, με λόγια κοινά μια ζωή, πολλές ζωές, εποχές ολόκληρες ζωντανεύουνε, βρίσκουνε θέση κοντά στη δική μας για λίγο διάστημα, κάποτε για πάντα.

Η Έλλη Παπαδημητρίου (Σμύρνη 1906 - Αθήνα 1993) είχε αρχίσει να συγκεντρώνει μουσικά ακούσματα, λαϊκές αφηγήσεις, προφορικές μαρτυρίες και προσωπικές καταγραφές γεγονότων πριν από το 1930. Πρωτοδημοσιεύει όμως μέρος της δουλειάς αυτής το 1964 και συνεχίζει μέχρι το 1979, για λόγους πολιτικούς και κοινωνικούς κατά τρόπο "ανώμαλο", όπως παρατηρεί η ίδια σε έναν από τους προλόγους της: *Η ανωμαλία στην έκδοση έχει σχέση με τις "ανωμαλίες" που ξέρομε: παράνομα κόμματα, κρυμμένα χαρτιά κλπ., όσο κυβερνούσανε καθαρές ή μικτές φασιστικές εξουσίες. Ωστόσο και τα περιστασιακά και άνισα τούτα κείμενα συναρμολογούνε σωστά την εποχή τους, το πάθος και το κλίμα της, τον ταπεινό, καθημερινό και τον κορυφωμένο ηρωισμό. Καθώς τον αποτυπώνουν κοινοί άνθρωποι με το λόγο τους, τον είπαμε και αυτόν κοινό, ένα μέσο ζωντανό για ζωντανή μετάδοση.*

Η νέα αυτή έκδοση του *Κοινού Λόγου* σε τρεις αναδιαρθρωμένους τόμους εγκαινιάζει τη σειρά «Παρ' ολίγον Άπαντα» της Έλλης Παπαδημητρίου στις εκδόσεις «Ερμής», και περιλαμβάνει τις εξής ενότητες:

- Πρώτος τόμος: • Πρώτος πόλεμος 1914, 1915, 1919, 1922
• Δεύτερος πόλεμος 1940-1941
- Δεύτερος τόμος: • 1941-1945
• 1945-1950
- Τρίτος τόμος: • Δεκαετία 1942-1950 (κείμενα της Αντίστασης)
• Ακούμε τη φωνή σου πατρίδα (κείμενα της Αντίστασης)
• Της ειρηνικής ζωής
(Δεκαετία 1930-1940, Δεκαετία 1965-1975, Αχρονολόγητα)

ΕΛΛΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
"Τα Παρ' ολίγον Άπαντα"